

református magyarok fordítanak egyre többen és gyakrabban hátat ennek a völgy ringatta csodának, amit Papolcnak neveztek el őseink, s oly gyakran áldozták életüket érte.

Papolc és az I. világháború

A 19. század végén, a 20. század elején épp úgy sütött a nap Papolcra, mint korábban is. A tél, a tavasz, a nyár és az ősz is úgy váltogatták egymást, néhány nap eltolódással, mint korábban. Csak a lakosok voltak keserűbbek, szorongóbb lelkűek, mint korábban. Zathureczky Gyula eladott Papolc közbirtokossági határából nyolcezer hold erdőt, s a falu az ellene folytatott pert elveszítette. Nem azért, mert Zathureczkynek volt igaza. Inkább azért, mert Magyarországi Justitiának az újkori időkben – talán az egy Deák Ferenc kivételével – a szeme ugyan mindig be volt kötve, de a füle és a zsebe olyan tágra nyitvatott, hogy a szirénhangok és a csengő aranyak a legtávolabbról is minduntalan behullottak. Papolcnak és a papolciaknak azonban csengő aranyai nem voltak, a szirénhangját pedig népdalok dallamai helyettesítették, aminek meghallására sem a liberalizmusnak, sem a szabadelvűségnek sohasem volt fülük. A századvégi nagy erdőfeldolgozó ipar e máig tisztázatlan ügylet után felvirágzott ugyan Papolcon, de a falu lakossága kisémmiződött. Azóta sem heverte ki ez a település az akkori veszteséget és igazságtalanságot. Nem igen bíznak itt az emberek azóta sem az államhatalomban, sem a bíróság igazságosztó komolyságában. Azóta ugyan átköltöztek Zathureczky és a neki igazat ítélő bírák, a papolci panaszosok lelkei is az örökkévalóságba, s bizonyára folytatják ott is a perüket, de itt maradt a kisémmizett Papolc megkeseredett lakóival. Már akkor bepanaszolták az 1902-ben megnyíló Székely Kongresszusnak, hogy nem maradt más választásuk, mint kivándorolni az országból. Nem készült felmérés arról, hogy mennyien vettek vándorbotot a kezükbe Papolcra az emberek, felkeresték-e Amerikát, vagy csak a Román királyságot. Azt viszont tudjuk, hogy még a Zathureczky Gyula csalafintaságánál is nagyobb nyomorúságot szórt rájuk a történelem. Figyelték, lesték őket a történelmet. Néhányan újságot is járattak, s tudták, hogy Garvirlo Princip szerb diák 1914. június 28-án Szarajevóban meg-

ölte Ferenc Ferdinándot és feleségét. Szarajevó azonban olyan messze volt, Ferenc Ferdinánd pedig számukra annyira ismeretlen volt... Arra nem is gondoltak, hogy ennek a következményeihez nekik közük lehetne. Majd elintézik egymás között az urak, hitték...

1914. július 29-re virradó éjjelén dobszó verte fel a falu nyugalmát. A kisbíró kidobolta, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának. Másnap az újságok is közölték Ferenc József császár és király felhívását: – *Mindent meg gondoltam! Mindent megfontoltam!*... Felbolydult a falu, mert a sorköteles korosztályoknak azonnal be kellett vonulniuk. Másnap, harmadnap és utána egyre-másra indultak a felpántlikázott, zöld gallyakkal és virágokkal feldíszített szekerek a bevonuló férfiakkal Barátosra, hogy ott bevagonírozzák őket, és szétszórják fegyvernemenként, hadosztályonként az első világháború frontjaira. A vagonok is fel voltak virágozva. A bennük utazóknak a magukkal hozott fenyőpálinkától, borovicskától daloló kedvük támadt. A papolci asszonyok pityeregtek, az anyák, feleségek sírtak, a bevonuló férfiak pedig kényszeredetten dalra fakadtak: - *Megállj, megállj kutya Szerbia...*¹⁸⁰

Ma már nem tudni, s akkor sem igen tudta senki, hogy a papolciakat a Tisza Istvánban felfakadt kétely és szorongás, vagy a Ferenc József-féle optimizmus – *Mire a lombok lehullanak...* kerítette-e inkább hatalmába? Talán mind a kettő. A papolci emberek szívesebben végezték volna a keverő szántást, vittek volna még a búza alá egy-két szekér trágyát, kerestek volna néhány forintot a tél beállta előtt a fák, rönkök, deszkák, lécek vasúti rakodóhoz fuvarozásával. A szívük mélyén azonban ők is vonzódtak az ismeretlen nagy kaland iránt, s régi székely vérüket megpezsdítette a messziség hívása...

Ha kezdetben magával ragadta is őket a lelkesedés, az hamar lelohadt. Nagytiszteletű lelkészük, Veres Károly református pap érezte meg először a községben ennek a nagy időnek a súlyát. 1915. április 2-án jegyezte a papolci református gyülekezet jegyzőkönyvébe helyzetfelmérő gondolatait: „*A hely, amelyet elfoglalok, az alkalom, amely összehozott, az idő, melyben élünk, az események, melyek történelmet csinálnak, egyaránt azt parancsolják, hogy emlékjelt állítsunk ezen idők emlékeztére. Írott emlékjelt a késő utódok számára egyházi évkönyveinkben, hogy majd századok múltán is beszéljenek ezek a jelek amaz időkről, melyben*

az 1914. év leáldozott, és az 1915. megszületett.” A papolciak zászlókba, virágokba öltöztetett lelkesedése ekkorra már alábbhagyott. Megszínesedtek, lehulltak már a levelek. A Nemere is végigsüvített a Papolc völgyén, csattogott a zsendely, de az elsöre bevonult legények, férfiak csak nem tértek vissza. A karácsony is elmúlt, az óévet is elbúcsúztatták, az újévet is köszöntötték a Himnusszal, de a férfiakat csak hívták, hívták katonának... 1915. április 2-án már azt jegyezte a gyülekezet jegyzőkönyvébe Veres Károly, hogy „*a mi kis községünkben is mintegy 300 erős református férfi forgat most fegyvert és kardot...*”¹⁸¹

Az ilyenkor szokásos riogatások, mendemondák után jöttek a valóban szomorú hírek sebesülésekről, eltűnteokről, fogságba esettekről, halottakról. Már másodszor is lehullottak a levelek, és a behívók csak jöttek, csak jöttek... Már „*nemcsak ifjaink mentek el, de egymás után hagyták el családi tűzhelyeiket a felnőtt férfiak, a családapák. Úgy, hogy nem egy esetben harcol együtt apa fiával, testvér idős, már hajlott korú testvérral...*” – jegyeztette a presbitérium jegyzőkönyvébe Molnár Mihály egyházi jegyzővel a lelkész.¹⁸² Az igazi riadalom, a teljes kiábrándulás azonban még hátra volt. Még talán élt a remény a papolciakban, hogy fiaik, apáik, férjeik hazatérnek a frontról, még talán hitték, hogy ezt a havasok lábánál megbúvó kicsi falut elkerüli a világot emésztő nagy borzalom. A háború fordulatait a presbitérium jegyzőkönyvében nyomon követő Veres Károly lelkész ennek a reménynek adott hangot, amikor visszaemlékezve a legszörnyűbb csalódásra, e reményből kovácsolt szalmaszálba kapaszkodott: „*Hittük, hogy mi itt a Kárpátok körében a világháború borzalmait zavartalanul fogjuk átélni...*”¹⁸³ Ezt a hitet zúzta szét 1916. augusztus 27-én Románia, amikor váratlanul hadat üzent az Osztrák-



Kelemen József
első világháborús katona

rák-Magyar Monarchiának. Beteljesült Tisza István 1914-es félelme.

Augusztus 28-án reggel lovas futár hozta a hírt Papolcra, ahol a Bodza szorosnál dörgő ágyúk hangja már amúgy is borzolta a kedélyeket. A szokásosnál ezúttal is hevesebben, hosszabban verte a dobot a kisbíró, és a szokásosnál is hangosabban jósolta a rettenetet. Hétfőn reggel 9 óra volt, s a parancs úgy szólt: – *A civil lakosság meneküljön!*

A Békés megyei Szavast jelölték ki a papolciakat befogadó helyül.¹⁸⁴ Mint a megbolydult méhkas olyan volt a falu. Akiknek szekerek volt, lovas és ökrös fogatokkal, felpakolva a menteni érdemes javakat, nekiindultak a nagyvilágnak. Mások gyalog mentek. Ment, menekült a református pap, Veres Károly is, elhagyva az Isten rábízta nyáját. Erdély történetét ismerve, a román nemzetiség hajdani zenebonáit, református papokat gyilkoló szenvedélyüket mérlegelve, emberileg érthető, hogy a református lelkész befogatott lovas kocsijába, s menekülő társaival együtt robbogott Kolozsvárra, Bánfihunyadra, s távolról nézte, hogy a rábízott nyáj miként vergődik ökrös szekerekkel, gyalog Békés megyébe, Szarvas felé. A felszentelt hivatás talán mégis a nyájjal maradást követelte volna meg. De hát ilyen a történelem, és ilyenek benne az emberek, papok és parasztok. Ilyenek is. Csak hát ez után a menekülés, a nyájának cserbenhagyása után miként tudott jóízűen beleharapni nagytiszteletű urunk az otthon maradottak képéből sült cipóba és kalácsba?! De ne ítéljük, hogy ne ítéltesünk. Nézzük el a pásztor futását, nyájának farkasok torkába vetését. Mert voltak, akik nem mozdultak Papolcra. Lehet, hogy tehetetlenségükben, lehet, hogy a végzettel való megbékélésük okán, lehet, hogy szülőtte földük szeretete miatt, de lehet, hogy csak azért, mert férjüknek, apjuknak, fiuknak azt ígérték, hogy itthon fogják várni őket... Lehet, hogy azt sejtették meg, hogy menekülve sem lesz jobb dolguk.

A dobolás utáni harmadik napon, augusztus 31-én megérkezett Papolcra a román hadsereg egy százada. A piactéren telepedtek le. Előbb a falu román lakossága gyűlt köréjük, majd a gyerekek, aztán az asszonyok. Végül a székely asszonyok egyike, másika – látván a fáradt, éhes katonákat, puliszkát főzött nekik. A katonák azt „*megették, meg is köszönték.*” Emiatt később, a románok Erdélyből való kiverése után vizsgálat indult, elmarasztalendő az ellenséges katonák megvendégelését. Ilyen a politika, s ilyenek is az emberek. A háborúban minden értékrend felborul. Papok

menekülnek, magukra hagyva az elárvult nyáját, a magukat pillanatnyilag győztesnek tudók megtorolják az emberséges gesztusokat. Belekóstitott ezekben a hónapokban Papolc is a modern világ értékrendjébe.

A románok diadala sem sokáig tartott. Hat hét alatt a német és magyar csapatok kiverték őket egész Erdélyből. 1916. október 13-án Papolcon újra megkondult a református templom harangja. Igaz, csak egy, mert a két kisebbiket háborús célokra, ágyút önteni belőlük, elvitték.

A visszaemlékezők egybehangzóan vallják, hogy 1916-ban a román hadsereg azon százada, amelyik Papolcot szállta meg, nem károsította a falut. Sokan ezt a nagyon becsületes és jóra való Poltán Miklós román ajkú bírónak tulajdonították, aki nem hagyta, hogy a máshol oly gyakori pusztításnak és rombolásnak vessék alá a falut. Veres Károly református lelkész is azt jegyezte a presbitérium jegyzőkönyvébe: *„Egyházunk anyagi kárt alig szenvedett az anyaközségben. Csupán az úri szent vacsorához használt kancsó és a kenyérfelvágó kés vészett el. Egyházunk értékei: a klenódi-umok, iratok sértetlenül megvannak. A gyulafalvi telepeken lévő szent edények s egyéb felszerelések elvesztek, elpusztultak.”* Kesereg azonban a lelkész az erkölcsök romlása miatt: *„Sokan megromlottak, elvesztek erkölcsileg. Ez nagy, és olyan kár, minek a későbbi utódok fogják az árát megfizetni. Katonauralom és szabadosság volt a rendszer, ez mindent megmagyaráz. Nyomában jár a hűtlenség, paráznaság, orozás és gyűlölködés. Ez éppen elég, hogy bátran kimondjuk: a pusztulás útján vagyunk...”*¹⁸⁵

Az erkölcsi, anyagi és emberi pusztulás egyformán mérték nélkül sújtotta Papolcot. A háborút az antant hatalmakkal szemben a szövetségesek, az Osztrák-Magyar Monarchia is elveszítették. Románia, korábbi békekötése ellenére, a győztesek oldalán találta magát, és igényt tartott Erdélyre, a Tiszáig Kelet-Magyarországra is. Papolc ebben a birodalmat építő román nacionalizmusban kis pontnak számított, de beletartozott.

Pesten ugyan Károlyi Mihály irányításával forradalom zajlott, majd Kun Béla tomboltatta meg a zsugorodó magyar hazában a vörös terrort, de ezek az események már nem voltak Papolcra hatással. A háború végiggázolt ezen a kicsi településen, s az embereket elfoglalta veszteségeik számbavétele, meggyászolása.

1914-1918 között a papolciak közül feltűnően sokan pusztultak el ebben az értelmetlen, az emberek mellett a hazát is elveszejtő háborúban.

A meghaltak nagyobbik hányadának a neve olvasható a református templom belsejében elhelyezett emléktáblán. Farkas György református lelkipásztor gyűjtötte össze nyájának rég elhunyt háborús hőseit. Illő, hogy a nevük itt is szerepeljen: *Bagoly Béla tanító, Bagoly K. Gyula, A. Bagoly Lajos, Bajkó Béla, Bajkó József, Bede Ferenc, Bede Lajos, Csoma Sámuel, Csorja Imre, Dombora Lajos, Estefán Mihály, Esztokja György, Esztojka Esztojka, Fazakas Ferenc, Fekete Gyula, A. Földes Antal, Földes Barabás, vitéz Földes Béla, J. Földes Béla, J. Földes József, D. Földes József, Gy. Földes Sámuel, A. Földes Sámuel, Gy. Földes Miklós, Kelemen Antal, Nagy Ferenc, Kelemen Antal, Kelemen N. Antal, Kelemen Ferenc, Kelemen István, Kelemen Miklós a zilahi tanítóképző tanára, Kelemen Juhos Mózes, Kelemenn Kicsi Zsigmond, J. Kelemen Károly, G. Kelemen P. Lajos, Lőcsei Zsigmond, B. Nagy Béla, M. Nagy Béla, Nagy Imre, Nagy Lukács, J. Nagy Károly, Nagy Kálmán, Nagy Sándor, Nagy Zsigmond, Sándor Albert jegyző (Sándor Áron tanító fia), Sinka András, Sinka Béla, Szabó Bálint, Szabó János, ifjú Szabó József, Tóth Elek, Tóth Ferenc, Lepácsek János.*

Az említettek a református hiten valók voltak. Bede Sándor, a falu tanítója, a két világháború közötti közélet egyik szervezője mások nevét is számon tartotta az elesettek között. Ő úgy tudta, hogy az első világháború katonai áldozata volt az említetteken kívül *Kelemen Gyula, Zágoni József, Bagoly Kelemen József, Deák Barnabás, Lazár Dumitru, Magoş Gheorghe, Timaru Nicolae, Magoş Nicolae, J. Magoş Nicolae, Dia Joan.* Az újabb kutatások bizonyították be, hogy az első világháború áldozata volt *Lupşa Ion, Magoş Ion, Olteanu Gheorghe és Olteanu Ion.*

A háború szedte emberi áldozatait a harcok befejezése után is. Sokan nyomorékok maradtak, sokan a harctéren vagy a hadifogságban szerzett betegségekben már itthon haltak meg. Ilyenek voltak: *Bajkó István, Bajkó Tamás, Bede Lajos, Estefán Mihály, Földes Béla tanító, Kiss Gyula, Nagy Béla, Bede Ferenc, Tóth Zsigmond, Földes Sámuel, Kelemen Antal, Lőcsei Zsigmond, Nagy Kálmán, Kelemen István, Nagy István, Csorja Imre.*